

a kortárs festménytől, hogy koherens narratívával álljon elő?

A történész Hayden White különbséget tesz narráció és a narrativizáció között, amely különbségtétel szerinte „az egyik lehetőség, hogy megkülönböztessük az olyan modern szövegeket, mint mondjuk Proust, Joyce, Virginia Woolf, Nádas Péter vagy Danilo Kiš művei, a Balzac-, Dickens-, Scott-féle, sokkal konvencionálisabb regényektől. A modern szerzők kísérleteznek a narratív formával, méghozzá úgy, hogy megpróbálják elidegeníteni a realista írók által használt és örökül hagyott elbeszélő formát. E törekvés Flaubert-rel és a nagy 19. századi premodern szerzőkkel kezdődött. A történelem eredendően valamilyen történet formájában mutatkozik meg? Nem. Nincs magától értetődő, adott diskurzusforma, minden azon múlik, mi a cél: a kísérletezés, a szóban forgó elbeszélés felnyitása vagy éppen lezárása.”¹⁶

Nem arról van-e szó, hogy az absztrakt festészet leszámolt az „örökül hagyott elbeszélő formával”, és helyette témák köré építi magát, miután ez a fajta reprezentáció közelebb áll jelenkori önképéhez?

Schmal Károly „nem tényállásokat helyez el a felület feltételei közé, hanem jelenségeket fest a látás – történelmileg legkülönbözőbb feltételeinek és útjainak megfelelően”. A feltételek szerint megteremtődnek a képek fényforrásainak nevezhető színek is, amelyek akár az arisztotelészi protetikusan test, az észleléshez minimálisan szükséges közeget adják.

A reinhardti majdnem semmi fényt és színt. Ha azonban jelen van a fény, akkor potenciálisan a sötétség is jelen van, amelynek szimbolikus jele a fekete és sötét árnyalatok használata. A sötét pedig – mint a térélmény eltűnésének metaforája – a bizonytalanság érzetéként értelmezhető, melyben az emberi test felszámolódik. A két tónus kontrasztjában fejeződik ki élet és halál küzdelme (*Eltérő irányban*, 2010), valamint a létezés azon keresztmetszete, amely sem az élet (kezdet), sem a halál szélsőséges irányába nem mozdul el.

Az ember Schmal Károly rajzfestményein statikus és állandó mozgásban lévő, meghasadt, megtört, megosztott, szent és profán, akiről csak az nem derül ki számunkra: hol van? Hol van az az itt? „Ez a kérdés felesleges, ha létezik az „általános és igaz horizont” (vö. Kant, KrV B 687), amelyen belül fény és árnyék megfelelően eloszlik, a követelmények hierarchiájához mérten, mely minden dolognak kijelöli a helyét, és aztán végül ott Istennel egészül ki az, ami itt még hiányzott.”¹⁷ (*Horizont táj nélkül II., IV.*, 2008, 2009).

¹⁶ White, ugyanott.
¹⁷ Waldenfels, 184. o.

Faludy Judit

Látszólagos láthatatlanság

2012. március 28–29-én *Jewish Heritage in the Digital Era / Zsidó örökség a digitális korszakban* címmel igen izgalmas konferencia zajlott az felújított Goldmark teremben, mely a Magyar Zsidó Levéltár új, interaktív kiállítóteréhez kapcsolódik. A hivatalos MAZSIHISZ bevezető után KLEIN RUDOLF szabadkai építész nyitó előadásában áttekintette néhány fontos zsinagógának a városszerkezetben elfoglalt helyét és a zsidó közösség imahelyeinek belső térszerkezetét is. Teljes kutatómunkájának eredményeit 2011 végén megjelent könyvében részletezte.¹ Kutatásainak kiindulópontját GAZDA ANIKÓNAK a településképet, az abban meghatározó szerepet játszó vallási csomópontokat regisztráló országos szintű felmérése jelentette. A Gazda-féle fotódokumentáció,² mely az ország összes településének építészeti értékvizsgálatát célozta, máig fontos része a zsidó épített örökség tanulmányozásának is. A határokon kívüli munkálatokba Klein Rudolf még a nyolcvanas években bekapcsolódott. Gazda Anikó felmérései már a könyv³ megjelenésekor kiegészítésre szorultak, tipológiai megjegyzéseit DÁVID FERENC – bár a teljes folyamatot követte – kritikusan véleményezte, mindezek ellenére a mostani konferencia első napjának délelőtti szekciójában a legtöbb előadás megkerülhetetlen forrásként hivatkozott a Gazda Anikó munkájára.⁴ Klein Rudolf kutatásainak kiemelkedően fontos eleme a zsinagógákról naprakész információkat tartalmazó tipológiai besorolás. Itt a korábbi eredményekhez képest újdonságokat is kimutatott.

TORONYI SZUZSA, a konferencia szervezője, a Magyar Zsidó Levéltár vezetője, a látványlevéltár, a családfa- és holokausztkutató központ, valamint az interaktív kiállítás koncepcionális megálmodója rövid történeti áttekintést adott arról, hogy miképp változott a zsidóság örökségének kulturális kontextusba helyezése, ezt mennyire befolyásolta a zsidóság megítélése, identitása, a többségi társadalmi oldalról való elfogadása és saját értékeinek feldolgozása iránti igénye. A judaika fogalmát körüljáró előadás az örökség, az építészet, a szokások, a tárgyak szerepét analizálta mind a liturgia, mind pedig a család, az otthon szempontrendszerét követve. Toronyi fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a 19. századi „nemzeti” tudományok és a „Wissenschaft der Judentum” tartományába sorolható identitást, vallást és tárgyakat is érintő kérdésekkel a közösség az első zsidó múzeumok 20. század eleji létrejöttkor kezdett csak foglalkozni. Toronyi beszámolt az örökség felmérésére tett első jelentős kísérletekről, az összeírásokra szólító, közvetlenül a vészkorszakot megelőző felhívásokról, az országépítés periódusának gondjairól, a közösség nélkül, üresen maradt épületek lehangoló sorsáról is.

RUTH ELLEN GRUBER a Jewish Heritage Europe weboldal⁵ szerkesztője a teljes nemzetközi kutatócsoport mozgósításáról adott összefoglalást a most záruló, több éves pályázat kapcsán. Szerbia képviseletében NEGYELA LÁSZLÓ a szabadkai zsinagóga történetéről és megújulásáról számolt be. JAROSLAV KLENOVSKY a Cseh Köztársaság zsinagógáit mutatta be külső és belső fotók alapján. Ugyancsak erre a területre – Bohémia, Morávia, Szilézia – fókuszált ZUZANA BERANKOVA, aki inkább a temetők védelmét és megóvását tekinti fontos feladatnak. Magyarországi kollé-

¹ Klein Rudolf: *Zsinagógák Magyarországon 1782–1918*, Terc Kiadó, Budapest, 2011

² *Gazda Anikó fotódokumentáció*, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Fotótára, Gazda Anikó-hagyaték, 1991

³ Gazda Anikó a VÁTI keretei között a nyolcvanas években kezdett és 1990-ben lezárult, hosszú, több évtizedes műemléki dokumentációs, feltáró munkája során felmért, illetve csak dokumentált zsinagóga-épületekről 1991-ben jelent meg az önálló, alaprajzokat és térképeket tartalmazó kötet, ahol ezek a speciális épületek először kerültek egymás mellé kronologikus és tipológiai elrendezésben. Gazda Anikó: *Zsinagógák és zsidó közösségek Magyarországon*. Térképek, rajzok, adatok. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1991.

⁴ Gazda Anikó és Ferenczy Károly neve az ICOMOS 2012. május 18-i tisztújító közgyűlésén felkerült „ICOMOS Műemlékvédelmi Panteon” tablójára. Örökség, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal folyóirata www.koh.hu – ISSN 1786-7894, p.23 – letöltve: 2012. június 12. 16:00 http://www.koh.hu/download/orokseg_2012_06.pdf

⁵ <http://www.jewish-heritage-europe.eu/>

gája, BALOGH ISTVÁN, az OR-ZSE doktorandusza az itthoni temetők siralmas állapotáról számolt be. A Magyar Zsidó Múzeumból inkább a téma iránti elkötelezettségét, mint a hivatalos partnerséget bizonyítva GÁBOR ANNA a tokaji régió népi építészeteinek egy speciális emléktípusáról tartott előadást: a szukkothi (sátrak ünnepe) ünnepkörnek az égboltra nyílás kötelezettségének eleget tevő, elcsúsztatható vagy felnyitható tetőszerkezetű épületeiről; a témát 2010-ben megvédett doktori disszertációjában⁶ elemezte részletesebben.

MAROS BORSKY, a Slovak Jewish Heritage Center vezetője a szlovákiai zsinagógák jövőjét vázolta, tekintettel a felújításra, a turisztikai, oktatási, közösségszervezési, vallási célokra és lehetőségekre. Vele szemben ELEONORA BERGMAN, a Varsói Zsidó Múzeum visszavonult igazgatója a lengyel helyzetet elemezve leginkább azt kifogásolta a helyreállított, de a helyreállításra váró zsinagógákkal kapcsolatban is, hogy közösség hiányában a települések nem tudnak olyan elfogadható tartalmat adni az épületnek, amely sem a vallásos érzületet nem sérti, sem pedig a kultúrától nem áll távol. A konferencia második paneljét, a digitalizálás köré csoportosított előadások sorát Kenesei Marcell nyitotta. A Centropa 2000–2008 közötti 'oral history' módszertanának eleget tevő adatrögzítéseiről tudósított. Előzményként az 1990-ben a SOA-alapítvány kezdeményezésére Holocaust-túlélőkkel készített videointerjúkat említette, de megjegyezte, hogy SOA-alapítvány munkatársai szélesebb körben keresték alanyait és nem csak fotókkal rendelkező tanúságtevők adatait vették föl. A Centropa-életűnterjúk elkészítésekor hangfelvételt készítettek és fotókat is kértek. Céljuk a dokumentáció, az élet központba helyezése volt a halállal szemben. Az anyagokat az interjúkészítés szakaszának befejezését követően teljes mértékben digitalizálták. Kiegészítésként minden esetben elkészítették az adott család családfáját.

GORDON ÁKOS az IWIW alapító tagja az interaktív internetes adatfeldolgozás lehetőségeit vázolta. LANGH RÓBERT, a MOME tanára pedig a 3D-s fotózással kiegészített kiállítások megoldásait mutatta be, köztük a Magyar Zsidó Levéltár RAJK LÁSZLÓ építésszel és Toronyi Zsuzsával közösen tervezett új kiállítását is. A konferencia harmadik része volt talán a legfontosabb a hazai múzeumok aktuális problémáinak tekintetében. *Restitúció – proveniencia-vizsgálat a mai magyar múzeumokban* címmel PERESZTEGI ÁGNES, a Commission for Art Recovery európai igazgatója, az elmúlt tíz év tapasztalatait összegezte, amelyeket a nemzetközi konferenciákon tartott hazai kutatások eredményeit közlő elő-

adásai alapján állított össze. Ezután részben beszámolt a Hatvány- és a Herczog- gyűjteményekre vonatkozó kutatások mai helyzetéről is. A második világháború során rettenetes, példa nélküli, szisztematikus népiirtás és fosztogatás történt. Mindezt háborús bűnként kell értékelni. Peresztegi hangsúlyosan elemezte azt a restitúciós folyamatot, amely már 1945 után elindult, de máig befejezetlen. 1990-ben a nemzetközi egyeztetéseket megelőzően itthon is foglalkoztak vele. A kárpótlási törvények kidolgozására azonban a kilencvenes évek elején politikai érdekek miatt került az előtérbe: a Független Kisgazdapárt az ingatlanok sorsának rendezésére törekedett, ez indította el a folyamatot. Eleinte a zsidóság üldöztetése és vagyonának sorsa egyáltalán nem volt téma, csak alkotmánybíróági döntések után került bele a törvénybe, amely a sok foltozás után is hiányos maradt. A kárpótlási törvényből kimaradtak a bankbetétek, biztosítások és az értékpapírok. A műkincsekre sem vonatkoznak a kárpótlási törvények, mert azokat sosem államosították. Sokáig a témáról semmit sem lehetett tudni, csak MRÁVIK LÁSZLÓ – a magyar műgyűjtemények kutatásában elmélyült szakember – munkájának „melléktermékeként” volt tudható, hogy mely műtárgy kié volt. Ma is az ő kutatásait „használjuk”. Az 1990-es évek elején egy szovjet-magyar egyezmény alapján állami támogatással felállt egy kutatócsoport, s önálló weboldal épült, ami viszont mára sajnos teljesen elérhetetlenné vált. Az elkészült *Sacco di Budapest*, minden hiányossága és hibája ellenére alapmű a témával foglalkozóknak, nagyon nagy kár, hogy nem engedték Mravik Lászlónak, hogy az eredetileg 3 kötetre tervezett tanulmányt befejezze. 1998-ban Washingtonban 44 ország képviselője határozta el, hogy megalkotják a Holokauszt alatt elrabolt műkincsek restitúciós irányelveit, amelyeket Washingtoni Alapelvek néven a magyar állam is elfogadott. A Vilniusban, később Prágában tartott tanácskozásokon ezeket az alapelveket egészítették ki. A washingtoni konferencián még hivatalosan volt jelen Magyarország. A vezetők elismerték, hogy Magyarország Németország szövetségeseiként vett részt a II. világháborúban, és 1944 márciusa és 1945 áprilisa között fokozódott a zsidóüldözés, elkobozták a zsidó vagyonokat. Azóta az új Alaptörvény már felülírta a korábbi hozzáállást. Bár 2000 májusáig a tárgyalások még mutattak ugyan valamilyen meg egyezés felé, azóta negatív irányba változott a helyzet megítélése, a párbeszéd szinte teljes mértékben abbamaradt. Korábban állami szinten ígéretet tettek egy kormánybiztos kinevezésére, de ez máig késik, nem történt meg. A magyar állami szerveknek nincs joga tárgyalni – csak a bíróságnak (ez már több mint tíz éve így van). 2009-ben a Prágában megrendezett konferencián a Magyar Kormány részéről még informális módon sem jelent meg hivatalos állami képviselő, igyekeznek nem tudomást venni a problémáról, pedig tény, hogy lopott tárgyakból nem lehet közgyűjteményt építeni. Az sem megoldás, hogy egy átlagos múzeumlátogató egyre kevesebb információt kap a tárgyak eredetét illetően: például a Szépművészeti Múzeum Nemes Marcell-kiállításának katalógusában például provenienciáról nem jelent meg adat, így nemcsak a kérdéses provenienciák maradtak le, hanem maga a műtárgytörténet is sérült, hiszen az sem jelent meg, ha például valamely tárgy ajándékozás útján került a gyűjteménybe. Peresztegi Ágneséhez kapcsolódott MARC MASUROVSKY előadása is, aki az adatbázis-építésről, az adatok nyilvánosságra hozásának fontosságáról szólt. MISHA SINDENBERG, a Prágai Zsidó Múzeum kurátora pedig a sokszor csak jogi képviselők számára, gyakran a kriminalitás égíse alatt megnyíló művészeti adatbázisokban végzett kutatásairól számolt be. A prágai zsidó múzeum látóterébe bekerült képzőművészeti alkotások eredeti tulajdonosait próbálták megtalálni, felderíteni a háború utáni sorsukat. A kutatás legfontosabb elemének azt tartja, hogy nyilvánvalóvá vált: a közönséggel is párbeszédbe kell kerülni. Megállapítható, hogy a kutatás során rengeteg lopott műtárgy is előkerült. Egy-egy adatbázis megnyitásának oka lehet oktatási cél is. Az információk megosztásának, megoszthatóságának tekintetében kétségtelenül két világ ütközik egymással. Cél, hogy a történetileg megszakadt tulajdonosi láncot most ne hasítsuk tovább, tegyük nyilvánossá a korábbi tulajdonosokra vonatkozó adatokat is, ezzel tiszteletet is adunk nekik. A mai múzeumi átalakítások küszöbén nagyon sajnálatosnak tartom, hogy a konferencia szinte teljesen légtüres térben, visszhang nélkül zajlott. Nagyon fontos, hogy szélesebb szakmai körben is újra beszédtémává váljanak ezek a kérdések és ne csak a politikai akarat szülessen meg a megoldás keresésére, hanem az elvek mögött jelenjen meg a cselekvés is, ugyanakkor a tisztább jogviszonyok a művészettörténetész szakmának is elemi érdekét kell, hogy jelentsék.

⁶ Gábor Anna: *A zsidók betelepülése és építkezési emlékei Északkelet-Magyarországon*, ELTE, Történettudományi Doktori Iskola, Néprajz, Európai Etnológia Doktori Program, Budapest, 2010, letöltve: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/gaboranna/tezis.pdf>